

СТОРОВА Ю. В.,

аспірант

(Донецький юридичний інститут
МВС України)

УДК 343.915 (477)

МЕДІАЦІЯ ЯК ВИД УМОВНОГО ЗВІЛЬНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ВІД ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ

У статті розглянуто можливість використання примирення між потерпілим та неповнолітнім правопорушником як засобу пом'якшення кримінально-правового впливу. Надаються рекомендації з вдосконалення чинного законодавства та практики його застосування.

Ключові слова: неповнолітній, примирення, відновне правосуддя, примирувальні процедури, судові угоди.

В статье рассмотрена возможность использования примирения между потерпевшим и несовершеннолетним правонарушителем как средства смягчения уголовно-правового воздействия. Даны рекомендации по совершенствованию действующего законодательства и практики его применения.

Ключевые слова: несовершеннолетний, примирение, восстановительное правосудие, примирительные процедуры, судебные соглашения.

The article describes the use of reconciliation between victims and juvenile offenders as a means of mitigating the criminal law. The recommendations for improvement of the current legislation and its application.

Key words: juvenile, reconciliation, restorative justice, conciliation, judicial agreement.

Вступ. Одним з найбільш перспективних напрямів реформування сучасного кримінального законодавства є розширення сфери застосування процедур примирення в кримінальному праві, які сприяють досягненню компромісу між неповнолітнім, який вчинив злочин, і потерпілим і сприяють усуненню негативних наслідків злочину.

В даний час проблемі регулювання процедури примирення присвячені роботи таких вчених, як Ю.В. Баулін, Л.В. Головка, О.А. Губська, В.В. Землянська, О.Б. Комарницька, О.Е. Соловйова, О.Р. Туманянц, Х.Д. Алікперов, О.О. Дудоров, Г.М. Якобашвілі, С.С. Яценко, А.М. Яценка та інших науковців. У них висвітлені положення теоретичного та практичного характеру щодо примирення сторін кримінального конфлікту.

Постановка завдання. Метою даної статті є здійснення аналізу правових основ застосування процедури примирення неповнолітнього злочинця в чинному кримінальному законодавстві.

Результати дослідження. На початку дослідження, необхідно надати визначення терміну примирення.

Примирення в кримінальному процесі розглядається як створення умов для примирення потерпілих і правопорушників та усунення наслідків, спричинених злочином.

Цікавим є визначення терміну «примирення», яке подається у тлумачному словнику В.І. Даля. Так, термін «примиряти» від іменника «примирення» визначається як мирити, припинити ворожнечу, узгодити обидві сторони [3, с. 710–711].

Ю.В. Баулін та С.С. Яценко, розуміють примирення як угоду між потерпілим і особою, яка вчинила злочинне діяння, в якій фіксується, що потерпілий примирився зі своїм кривдником, задоволений вжитими останніми заходами щодо відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди і внаслідок цього не заперечує проти звільнення такої особи від кримінальної відповідальності (чи просить про таке звільнення) [1, с. 334–335; 2, с. 92].

Слід зазначити, що можливість примирення сторін передбачалася і раніше чинним КПК України, проте детальна законодавча регламентація даних процедур у ньому не було. У відповідності зі ст. 8 КПК України, у разі примирення сторін прокурор звертався до суду для вирішення питання про припинення кримінальної справи зі звільненням обвинуваченого від кримінальної відповідальності на підставі примирення сторін. Останнє, у відповідності зі ст. 46 Кримінального кодексу України, мало місце, якщо особа, яка вперше вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, або необережне злочин середньої тяжкості, примирилась з потерпілим і відшкодувала завдані збитки або усунула заподіяну шкоду.

Разом з тим, закон не встановлював процесуального порядку реалізації процедури примирення, у зв'язку з чим вона залишалася як би за рамками кримінального процесу. Так, незрозумілі були питання щодо того, хто міг ініціювати примирення, у якому порядку і в який термін воно могло бути досягнуто, як оформляються результати примирення і як вони повинні визнаватися органами, які проводять процес.

Необхідно відзначити, що в новому КПК України ці питання вирішені більш повно. Так, процедури примирення регламентуються главою 35 КПК в контексті кримінального провадження на підставі угод. Угода про примирення між потерпілим і обвинуваченим, у відповідності зі ст. 468 КПК, передбачається як угоди, які можуть бути досягнуті в кримінальному провадженні. Відповідно до ч. 1 ст. 469 КПК, угода про примирення може бути укладено за ініціативою потерпілого, обвинувачуваного або підозрюваного. Домовленості щодо угоди можуть проводитися самостійно потерпілим і підозрюваним, обвинуваченим, захисником і представником або за допомогою іншої особи, уповноваженого сторонами кримінального провадження (крім слідчого, прокурора або судді).

Зазначені положення повністю відносять процес досягнення угоди про примирення в приватно-правову сферу, і, як і раніше діючий Кримінально-процесуальний кодекс, виводять його за рамки кримінального процесу. Такий підхід законодавця не можна визнати правильним, оскільки примирення сторін має публічне значення, і суттєво впливає на результати провадження у справі. Сама процедура примирення не менш важлива, ніж його результати, оскільки при цьому повинні бути дотримані права і законні інтереси сторін, насамперед потерпілого, а також принципи кримінального провадження. Таким чином, вона також повинна бути відповідно законодавчо регламентована.

З прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України були внесені відповідні зміни до розділу XII Загальної частини Кримінального кодексу України. Так, ч. 2 ст. 75 КК України передбачено Суд приймає рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням у випадку затвердження угоди про примирення або про визнання вини, якщо сторонами угоди узгоджено покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, позбавлення волі на строк не більше п'яти років, а також узгоджено звільнення від відбування покарання з випробуванням.

На практиці може виникнути ситуація, коли сторони конфлікту домовились про можливість відшкодування збитків у майбутньому, уклавши відповідну угоду, тобто реальне виконання четвертої умови переноситься на обумовлену сторонами дату. Зважаючи на те, що не в кожного неповнолітнього можуть бути наявні кошти для повного відшкодування заподіяної шкоди, вважаємо доцільним доповнити ст. 104 КК положенням про те, що для звільнення неповнолітнього від відбування покарання з випробуванням необхідно, щоб він узгодив порядок відшкодування збитків або усунення заподіяної шкоди.

Розкриваючи законодавче підґрунтя впровадження процедур примирення, варто звернути увагу і на інші норми матеріального права, в яких хоч і не йде мова про примирення, але з аналізу їх диспозицій випливає, що вони можуть враховувати результат примирення.

Частина друга статті 66 КК передбачає, що при призначенні покарання суд може визнати такими, що його пом'якшують, і інші обставини, не зазначені в частині першій (зокрема, такою обставиною може бути примирення з потерпілим). Враховуючи цю тезу, можна стверджувати, що примирення може бути обставиною, що пом'якшує покарання при його призначенні неповнолітнім відповідно до ст. 103 КК України.

Положення частини першої ст. 66 КК, якими визначається, що щире каяття або активне сприяння розкриттю злочину, добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди є обставинами, що пом'якшують відповідальність.

Крім того, частина друга ст. 66 КК передбачає, що при призначенні покарання суд може визнати такими, що його пом'якшують, й інші обставини, не закріплені у названій статті (такою обставиною може бути, зокрема, примирення потерпілого та обвинуваченого/підсудного у справах про злочини тяжчі, ніж злочини невеликої тяжкості).

Положення ч. 2 ст. 107 КК згідно з якою, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване, якщо засуджений сумлінною поведінкою та ставленням до праці та навчання довів своє виправлення.

Як ми бачимо, примирення відсутнє серед цих умов, хоча ним доцільно було б доповнити вказане положення.

Примирення з потерпілим як раз і має розцінюватись як один із засобів досягнення виправлення засудженого.

Можна зробити проміжний висновок, що примирення фактично може відбутися між потерпілим та особою, що вчинила суспільно небезпечне діяння – до постановлення вироку, а після постановлення вироку – між потерпілим та засудженим щодо будь-якого виду злочину. Різниця лише в тому, що за певних обставин таке примирення буде підставою для звільнення від кримінальної відповідальності, а за інших – лише для пом'якшення покарання чи звільнення від покарання та його відбування.

Крім усього вищезгаданого, досить високий загальний потенціал в аспекті врахування результатів примирення між потерпілим та підсудним при вирішенні кримінальних справ має й та обставина, що суд, постановляючи вирок, враховує поміж іншим також і особу неповнолітнього. Очевидно, що та особа, яка свого часу досягла згоди з потерпілим, може розраховувати на більш позитивну характеристику.

Тож, очевидно, що такі аспекти, які підлягають врахуванню судом, як особа винного та можливість виправлення його без відбування покарання, дозволяють говорити про значний потенціал застосування примирення. Так, досягнення згоди між потерпілим та винною особою дає підстави, по-перше, позитивно характеризувати особу останньої, а по-друге, сподіватися на можливість її виправлення без відбування покарання.

Інститут примирення винного з потерпілим набув важливого значення для кримінального судочинства інших країн і став невід'ємною частиною низки міжнародних нормативно-правових актів. Примирення винного з потерпілим покладено в основу терміну «відновне правосуддя» – підходу до вирішення наслідків злочину, який надає можливість сторонам кримінальної ситуації – потерпілому та правопорушнику – самим брати участь у вирішенні питання щодо наслідків скоєного злочину та попередження вчинення подібного діяння у майбутньому.

Перші програми примирення потерпілого і неповнолітнього правопорушника з'явилися в кінці 70-х рр. у США та на початку 80-х рр. в Європі. Першою з європейських країн, яка ініціювала таку програму, стала Великобританія під впливом прикладу США та Канади.

На даний час програми примирення успішно діють в Норвегії, Фінляндії, Великобританії, Австрії, Німеччині, Франції та закріплені на рівні національного законодавства.

На думку Землянської В.В., доцільно було б використати польський досвід, визначивши, що час проведення процедур примирення не включається до процесуальних строків (строки проведення досудового слідства), а загальна його тривалість не може перевищувати, наприклад, одного місяця. Це дозволить уникнути невиправданого затягування процедури примирення, з одного боку, обвинуваченим/підсудним, внаслідок його незацікавленості у цьому, а з іншого, – потерпілим чи іншою особою, внаслідок обмеження максимальної тривалості цього процесу [7, с. 3].

Позитивним є надання потерпілому права в певних категоріях справ (які зачіпають більше приватний інтерес, чим публічний) самостійно вирішувати долю винного. Це дозволить більшою мірою враховувати інтереси потерпілої сторони. Водночас потрібно зауважити, що різного роду угоди в кримінальному процесі застосовуються провідними зарубіжними країнами. В США, наприклад, поширеною є практика укладення угод про визнання вини. Угоди про визнання вини – угода між прокурором і захисником, в наслідок якої обвинувачення припиняється (попри наявність достатніх доказів) або даються конкретні обіцянки щодо покарання в обмін на бажання обвинуваченого визнати вину. Це може бути угода між прокурором і захисником (його підсудним), змістом якої є відмова прокуратури від пред'явлення обвинувачення в більш тяжкому делікті (наприклад у тяжкому вбивстві), якщо підсудний визнає свою провину в скоєнні менш тяжкого злочину (наприклад вбивства).

На відміну від угод про визнання вини, в США діють доволі демократичні і ефективні угоди про застосування альтернативних видів виправного впливу.

Крім права підсудного в США визнати вину, він може укласти в певних випадках угоду про застосування альтернативних видів виправного впливу. Вона полягає в можливій домовленості прокурора і адвоката, що обвинувачення буде призупинено на певний строк, після чого обвинувачення буде знято за умови, що правопорушник дотримається певних умов упродовж цього періоду призупинення обвинувачення (наприклад, розпочне лікування, виконає громадські роботи, відшкодує збитки, не вживатиме наркотичні засоби тощо). Укладення такої угоди є можливе за таких умов:

- якщо правопорушник обвинувачується у злочині, який вважається таким, що підходить для виведення справи з кримінального судочинства;
- якщо правопорушник раніше не притягувався до кримінальної відповідальності;
- якщо правопорушник не становить загрози суспільству;
- потреби правопорушника та держави можуть бути краще задоволені поза процесом традиційного кримінального судочинства.

Запровадження і існування таких угод про застосування альтернативних видів виправного впливу слід вважати саме тим досвідом США, який потрібно запозичити і Україні. Такі угоди по-перше, сприяють виправленню правопорушника; по-друге, є проявом демократичності процесу; по-третє, сприяють економії заходів репресії в кримінальному процесі.

Обов'язковою умовою укладення угод в кримінальному процесі США є згода прокурора та адвоката (обвинуваченого) на укладення такої угоди.

В 2009 році у кримінально-процесуальному законодавстві ФРН була закріплена можливість укладення судових угод. Саме судові угоди є яскравим прикладом диспозитивності кримінального процесу ФРН. В практиці німецьких судових угод підсудний бере на себе зобов'язання зізнатися у скоєнні діяння або відмовитися клопотати про застосування окремих процедур доказування і часто також відшкодовувати потерпілому завдану шкоду. У відповідь зобов'язанням суду є позначення певної верхньої межі покарання, причому на практиці, як правило, пізніше призначене покарання відповідає цій верхній межі або незначно її не досягає. Потрібно зауважити, що беззаперечно укладення такої угоди – це право особи, яка обвинувачується у вчиненні злочину.

За допомогою подібної угоди трудові судові розгляди, які в іншому випадку тривали б тижнями або місяцями, можуть бути завершені протягом кількох днів. Таким чином, судова угода є своєрідною взаємовигідною угодою, суттю якої є: «Міняю широке визнання на пом'якшення покарання» [8, с. 370].

Причому заінтересованість правоохоронних органів полягає в економії процесуальних ресурсів, а інтерес підсудного – в пом'якшенні покарання, яке може бути умовно відстрочене на випробувальний термін.

Доцільно було б звернутися до досвіду Німеччини, де інститут угоди про визнання вини фактично було введено у 2009 році, її укладання не звільняє сторону обвинувачення від доказування істотних обставин справи і не замінює суд (аналогічна практика наявна в Іспанії, на відміну від практики США). Також, на противагу американській моделі, перед тим, як укласти угоду, підсудний має право ознайомитися із матеріалами справи, щоб відповідно, мати уявлення про доказову базу сторони обвинувачення, реально оцінювати власні шанси під час проведення переговорів. Угода про визнання вини у Німеччині має, зокрема такі особливості:

1. покарання може передбачати тільки штрафні санкції, позбавлення волі на строк до одного року, обмеження спеціального права та конфіскацію доходів, одержаних внаслідок вчинення злочину;

2. прокурор повинен отримати дозвіл від судді, щоб документ набув чинності, після чого він передається обвинуваченому, який протягом 14 днів приймає пропозицію або вибирає судовий розгляд справи на загальних підставах.

У Франції, як і в США, більшість зареєстрованих фактів про скоєння злочинів не закінчуються судовим розглядом (інститут угоди введено у Кримінальний процесуальний кодекс 1999 року).

Угода про визнання вини у Франції характеризується тим, що : домовленість може бути укладена лише у конкретній категорії злочинів (як міру відповідальності за них передбачено штраф або позбавлення волі строком до 5 років); обвинуваченому надається можливість укласти угоду про визнання вини або відмовитися від цієї процедури упродовж 10 днів; скорочена судова процедура розгляду справ відбувається у дві стадії : заслуховування обвинуваченого суддею, управління кримінальним звинуваченням (фактично це є судовим контролем укладеної угоди); покарання набирає законної сили, коли суддя його затверджує (а не схвалює угоду, укладену між прокурором і обвинуваченим, як передбачено в Німеччині) [9, с. 6].

У Франції і Німеччині участь захисника при укладанні угоди про визнання вини є обов'язковою.

Як бачимо, що запровадження інституту угоди про визнання вини неповнолітнім, безперечно, здатне забезпечити значно більшу ефективність системи кримінального переслідування будь-якої країни.

Значним кроком вперед є впровадження в кримінально-процесуальному кодексі України глави 35, яка передбачає кримінальне провадження на підставі угод.

Якщо угоду про визнання винуватості укладено в ході досудового розслідування, обвинувальний акт разом із підписаною сторонами угодою негайно направляється до суду, після чого розгляд справи здійснюється під час підготовчого судового засідання. У разі досягнення угоди на етапі судового провадження, суд призупиняє проведення процесуальних дій і негайно розпочинає її розгляд.

Суд обов'язково має перевірити, чи добровільно сторони уклали угоду і чи відповідає вона закону. Передбачено також, що повторне звернення з угодою в одному кримінальному провадженні не допускається. Після проведеної перевірки суд своїм вироком затверджує угоду і призначає узгоджену сторонами міру покарання.

Згідно з ч. 1, 3 ст. 476 КПК України у випадку невиконання угоди прокурор, який її затвердив, має право звернутися до суду з клопотанням про скасування вироку, на-

слідком чого є призначення судового розгляду у загальному порядку або направлення матеріалів кримінального провадження для завершення досудового розслідування в загальному порядку в раз, якщо угода була ініційована на стадії досудового розслідування.

Перевагами інституту угоди про визнання вини доцільно вважати: уникнення небажаних судових витрат; зниження навантаження на прокуратуру і суд, легітимізацію компромісу між стороною обвинувачення і обвинуваченим; розширення принципу індивідуалізації покарання; зниження відсотку нерозглянутих справ; закладення потенціалу до поступового зменшення кількості ізоляторів тимчасового тримання, слідчих ізоляторів; кримінально-виконавчих установ.

Досліджувані угоди дозволять істотно заощадити час і ресурси органів досудового розслідування та зменшити застосування до громадян репресивних заходів

Висновки. Підсумовуючи все наведене, вважаю за доцільне, збільшення обсягу справ що можуть розглядатися з застосуванням процедури примірення сторін (за участю неповнолітнього правопорушника). Зокрема, в аналогічному порядку можуть розглядатися справи, передбачені статтями: ч. 1 ст. 185 (крадіжка); ч.1 ст. 186 (грабіж); ч. 1 ст. 190 (шахрайство); ч. 1 ст. 194 (умисне знищення або пошкодження майна); ч. 1 ст. 296 (хуліганство) тощо.

Реалізація цієї пропозиції на практиці дозволить використати можливості приміральної процедури на початковому етапі кримінального судочинства, не доводити справу до розгляду державними органами, заощадити матеріальні ресурси, попередити вчинення нових злочинів. Інститут примирення може стати нормативним відображенням ідеї компромісу в концепції сучасної кримінально-правової боротьби зі злочинністю в Україні.

Варто зазначити, що впровадження результатів примирення сторін змінить спосіб реагування держави на вчинення злочину неповнолітнім, забезпечить можливість відновлення прав та інтересів потерпілих, а також реінтеграції неповнолітнього правопорушника в суспільство, позитивно вплине на існуючу судову систему, суттєво розвантаживши її, а також сприятиме формування позитивного іміджу України на світовій арені.

Список використаних джерел:

1. Кримінальне право України : Загальна частина : підручник / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, Л.М. Кривоченко та ін.]; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 3-тє вид., перероб. і допов. – К., 2007. – 480 с.
2. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – 4-тє вид., переробл. та допов. / відп. ред. С.С. Яценко. – К. : А.С.К., 2005. – 848 с.
3. Даль В.И. Толковый словарь великорусского языка: Современное написание : в 4 т. – Т. 3. / В.И. Даль. – М. : ООО «Издательство АСТ»: ООО «Издательство Астрель», 2003. – С. 710–711.
4. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 р. № 1001-05 // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1961. – №2. – Ст. 470.
5. Кримінально-процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10. – Ст. 614.
6. Кримінальний кодекс України від 5 січня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 447.
7. Землянська В.В. Пропозиції щодо закріплення процедури примирення між потерпілим та обвинуваченим у проекті Кримінально-процесуального кодексу України / В.В. Землянська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1084311955>.
8. Головненков П. Судові угоди в німецькому кримінальному процесі / П. Головненков // Право України. – 2012. – № 1–2. – С. 307–312.
9. Серета Г. Особливості угоди про визнання винуватості в кримінальному провадженні / Г. Серета // Вісник національної академії прокуратури України. – 2012. – № 2. – С. 5–9.

